

ПРО ЮВЕЛІРІВ ТА ЇХНЮ СПЕЦІАЛІЗАЦІЮ У ВІЗАНТІЇ IV—IX ст.

Проаналізовано дані щодо професії візантійських ювелірів, виокремлені особливості їхньої торгівельно-ремісничої та банківської сфер діяльності, а також спеціалізації.

К л ю ч о в і с л о в а: Візантія, ювелір, торговець, кредитор, міняйло, аргіропрат.

Відомо, що головне багатство ромеїв складалося з найрізноманітніших ювелірних витворів із золота (*chryson*), срібла (*argyrion*), перлів (*margarita*), дорогоцінного та напівдорогоцінного каміння — діамантів (*adamas*), рубінів або аметистів (*hiacinthus*), смарагдів (*smaragdus*), сапфірів (*saffirinus*), яким були притаманні краса, вишуканість, витончений смак, що проявлялося навіть у підробках (Corgus... 1908, XXXIX. 4.16.7). Якби лихоліття не переживала Візантія, в асортименті її ринку незмінно були прикраси та дорогий посуд. Особливо славила мистецтвом ювелірів ранньовізантійська північна Сирія, на території якої в VI—VII ст. розташовувалися значні центри з поставки срібних виробів (Mundell Mango 1986). Безліч коштовностей продавали в Константинополі серед інших предметів розкоші, якими завжди славилася столиця імперії ромеїв. Престижні вироби візантійських ювелірів були задіяні в трансконтинентальній транзитній торгівлі й таким чином сягали в VII ст. навіть Далекого Сходу та Китаю, а від кінця VIII ст. увійшли до складу західноєвропейського імпорту (Kiss 1989, р. 524). Вони потрапляли за межі імперії як дипломатичні дари правителям «варварів», що, приміром, яскраво демонструє частина речей, що становили відомий Перещепинський похоронний комплекс першої половини VII ст., — срібний і золотий посуд, меч з навершям, оздобленим золотом, поясний набір із золотими псевдопряжками, реміні з золотими наконечниками тощо, які були виконані у візантійській майстерні, що, очевидно, спеціалізувалася на виготовленні предметів розкоші для кочівницької знаті (Львова 1996).

Вражає рівень, якого досягли візантійські майстри у виконанні виробів у IX ст., тобто наприкінці «темних віків», які традиційно вважаються часом занепаду. За правління Феофіла

(829—842) столичні ювеліри, ймовірно, за допомогою Льва Математика, талановитого вченого, родича іконоборського патріарха Іоанна VII Граматика (634—843), змогли виготовити для тронного залу Магнаври дорогі хитромудрі механізми, прикрашені дорогоцінними металами й камінням, — золоті органи, «музичних» (*mousikos*) птахів, що сиділи на гілках золотого платана, левів, які відкривали паші та рикали, а також грифів — «сукупнозолотих і карбованих» (Georgii monachi 1904, р. 793; Theophanes continuatus 1838, р. 172—173; Constantini... 1829, р. 567).

Але попри це сутність візантійського ювеліра й торговця коштовностями, а, найголовніше, їхні функції та еволюція наприкінці раннього середньовіччя не цілком зрозумілі. Були то майстри-універсали або вузькі фахівці, чи поєднували вони ремесло з торгівлею та чи поглиблювалася з часом їхня професійна орієнтація? Різноманіття думок з цього приводу пояснюється тим, що дослідників зазвичай цікавив стан справ лише в якийсь невеликий проміжок часу, тож втрачалася загальна, перспективна панорама зрушень, що відбувалися протягом IV—IX ст.

Історіографія питання розпочинається від кінця XIX ст., коли Е. Софоклес і Г. Шлюмберже вперше розглянули професію *argyropratai* як виключно спеціальність міняйли та лихваря, а через кілька років А. Фогт і А. Штьокле охарактеризували її зв'язок з ювелірною ремісничою справою. У сучасних дослідників, як, приміром, В.С. Шандровської, С. Морріссон, Ж.-П. Содіні та Ж. Дагрона, теж спостерігаємо нечіткі дефініції та різнобій у термінології, що застосовувалася для позначення фахівців ювелірної справи й торговців такими виробами, коли один термін тлумачився то як ремісник, то як лихвар і міняйла, то як купець. Це змушує ще раз повернутися до цієї теми та внести ясність у проблему спеціалізації ювелірної справи, яку дуже шанували у Візантійській ім-

перії як особливе ремесло, що забезпечувало ромейську скарбницю.

Найбільша визначеність досягнута щодо ранньовізантійських ювелірів. Донедавна панівною була авторитетна думка Е. Крукшанк Додд про те, що золотий, срібний і позолочений посуд — і клеймований, з пробірними знаками, і без них — виготовляли тільки в державних майстернях Константинополя (Cruikshank Dodd 1961; 1968; 1973). Однак М. Манделл Менго на прикладі аналізу численних скарбів переконливо довела, що пробірні знаки ставили на виробах, виготовлених на державних підприємствах у будь-якому місті імперії, але не в приватних майстернях (Mundell Mango 1986; див.: Залесская 1977). Це не означає, що останні були другосортними ергастиріями. Серед майстрів-приватників були особливо вправні, такі як відомий Акакій з Константинополя, про якого оповідають Чудеса вмч Артемія (Miracula... 1909, с. 10). Ювеліри завжди були і в провінції, навіть у далекій «глибинці», про що свідчать результати розкопок у портовому районі Сугдеї VI—VIII ст., в херсонській майстерні IX—X ст. на території міського монастиря св. Леонтія або матеріали візантійської Італії доби «темних віків» (див.: Баранов 1991, с. 11; Сорочан 2005, с. 1144—1145; Бородин 1991, с. 111—112). Мабуть, єдина «втрата», яку можна назвати на початок цього часу, полягала в зникненні спеціалізованих майстрів з обробки дорогоцінних каменів і різьбярів гем (*lithourgos, kabator*) (пор.: Рудаков 1917, с. 152; Фихман 1965, с. 28). Торгівець перлами та дорогоцінним камінням, що пливе зі своїм товаром на кораблі, ще фігурує в першій чверті VII ст. в одному з оповідань Іоанна Мосха (Beati Ioannis... 1976, col. 3093), але нам невідомі аналогічні згадки пізнішого часу: очевидно, обидві спеціальності перейшли до тих, хто одноосібно виробляв, купував і продавав будь-які ювелірні вироби в найширшому асортименті. З цього погляду скорочення спеціалізації постає незначним, тим паче, що лишалося достатньо майстрів, які здавна мали справу з дорогоцінним камінням при виготовленні ювелірних виробів. До таких належали ті ремісники, кого в пізньоантичних епіграфічних пам'ятках та інших писемних джерелах III—IV ст. іменували аргірокопами (*argyrokopos*) (Corpus... 1853; Gregorii Neocaesarensis... 1857, col. 1556 C). Аргірокопами Іоанн Мосх називав двох братів-сирійців, які мешкали в Константинополі (Beati Ioannis... 1976, col. 3065, 3067, sec. 181). Грецькі папіруси ранньовізантійсько-

го Єгипту додають до цього ще один термін — аргіропласт (*argyroplastēs*) (Фихман 1965, с. 27—28). Внести ясність щодо їхніх занять допомагають оксирінхські документи VI ст., з яких зрозуміло, що аргірокопи не тільки робили вироби зі срібла, але й займалися його підготовкою до роботи, очищенням (The Oxyrhynchus Papyri 1920, p. 14, № 1653. 15—16; Фихман 1976, с. 119, прим. 146). Цікаво, що в Сасанідському Ірані в цей час теж були корпорації ремісників по сріблу, золоту й міді (Тревер 1967, с. 157). Отже, перед нами візантійський варіант срібних справ майстрів, дослівно «сріблоковалів», які працювали переважно з цим металом. Про фахівців цієї справи писав у IX ст. Георгій Ченець, називаючи їх просто «срібниками» (*argyron, argyros, argyrois*) (Истрин 1920, с. 180. 14, с. 362. 11, с. 532. 25, с. 563. 28).

Золотих справ майстри іменувалися інакше. В єгипетських папірусах IV—V ст. популярні були терміни *chrysourgos, chrysochoikos* (Фихман 1965, с. 28); на VI—VII ст. їх все частіше називали *chrysochoos* (Maspero 1916, № 67288; The Oxyrhynchus Papyri 1957, p. 24, № 2420. 12 (610 г.); Фихман 1976, с. 119, прим. 147), якому судилося довге життя. Хрісохої, які мали учнів-мафітів, а також старшину-єпістата, який розподіляв замовлення, згадуються в «Лузі духовному» Мосха, в Житті Модеста Єрусалимського (Житие... 1892, с. 62, 67; Beati Ioannis... 1976, col. 3087, 3088). Різні варіації термінів, якими позначували золотоковалів, використовував Георгій Ченець. Крім найпоширенішого *chrysochoos* (Истрин 1920, с. 156. 7, с. 408. 27; 1930, с. 239), у його хроніці фігурують *chrysolatres* — «золоторобітник» (Истрин 1920, с. 397. 9; 1930, с. 239), *chrysoteuktos* — «золотороб» (Истрин 1920, с. 493. 11), а ювелірна майстерня, відповідно «золотоковальня», названа *chrysocheion* (Истрин 1920, с. 554. 9; 1930, с. 239). Про ергастирію золотоковалів, які розміщувалися вздовж головної вулиці Константинополя (*chrysochoon ... ergasteriois tes meses*) і про самих хрісохоїв йдеться в Книзі єпарха, звідки зрозуміло, що золотоковаліями могли бути і вільні, і раби. Об'єднані в сістими зі своїм проєстотом, вони не повинні були працювати вдома й купувати для своєї роботи більше літра золота (322—327 г) чи то як виробів, чи у вигляді брухту та злитків, а прийом нових членів сістими перебував під контролем самого єпарха (Византийская книга... 1962, II. 8, 9, 11). М.Я. Сюзюмов називав золотоковалів «плавильниками золота» і вважав, що вони були привілейованими ремісниками, які довгий час, до кінця IX — по-

чатку X ст. та пізніше, входили в одну корпорацію з аргіропратами (Византийская книга... 1962, с. 136, 139; пор.: Сорочан 1994, с. 72). Однак сістиму аргіропратів навряд чи міг очолювати проестот ремісників іншої спеціальності (*to proestoti ton chrysochoon*), тим паче, що в разі порушення правил торгівлі аргіропратів, згідно з Книгою Єпарха, карали виключенням із «каталогу» — списку аргіропратів, але не виганяли із сістими золотоковалів (Византийская книга... 1962, II, 9, 12). Принаймні, й ті, й інші могли мати свого власного проестота, але невідомо, чи об'єднували їх коли-небудь в одну корпорацію. Немає підстав говорити й про особливу привілейованість хрісохоїв, за винятком права на власну сістиму. Абсолютно ясно, це були приватники, вільні підприємці, які не перебували на державній службі та обов'язки яких не йшли далі виконання функцій громадських контролерів (пор.: Византийская книга... 1962, II, 6, 8). Константин Багрянородний відзначав, що потреби двору обслуговували інші, царські майстри (*chrysochooi tou basilikou skeyous*), які підпорядковувалися архонту придворних золотоковалів (*archon chrysochoeiou*), який міг бути одночасно і сакелларієм — царським скарбником (Constantini... 1829, p. 532; Dölger 1960, s. 17). Окремо могли виділятися й патріарші ювеліри.

Важливо також зауважити, що хрісохої працювали і з золотом, і зі сріблом (*ergazesthai chryson e argyron*) (Византийская книга... 1962, II, 11) і, очевидно, були причетні до виготовлення тих різноманітних речей, прикрашених перлами та дорогоцінним камінням, які купували й продавали аргіропрати та інші ромеї (там же, II, 1—4). В такому разі вони були ювелірами широкого профілю, універсалами своєї справи, тож зрозуміло їхнє прагнення встановити максимально повну монополію на столичному ринку, спрямовану проти інших кустарів-«срібників». Недарма останні навіть не згадані в Книзі єпарха, хоча, якщо вірити Георгію Ченцеві (Амартолу) та його Продовжувачу, фахівці-аргіри ще існували в IX ст. Втім, замовчування могло мати цілком прозаїчну причину, що витікає з тотожності професії срібло- та золотоковалів, які розрізнялися лише за назвою, а не за суттю. У нас немає твердої впевненості, що аргірії виготовляли речі тільки зі срібла та зовсім не використовували золото. Це було б так само неправдоподібно, як наявність ювелірів, що виготовляли тільки вотивні церковні диски та потири й не робили дорогий столовий посуд для світських замовників або покупців.

Будь-який майстер не став би втрачати слушну нагоду розширити свою клієнтуру в тих межах, що надавало його ремесло. Обмеження «техне» лише сріблом звужувало б і без того вузький ринок ювеліра.

Сумніви ще більше посилюють відомості про аргентаріїв (*argentarius, argentarios*) — ще одних і найстаріших фахівців ювелірної справи, відомих у пізній Римській імперії. Наявні джерела з повною очевидністю вказують, що то були не тільки ремісники (*fabri*), але й торговці ювелірними виробами, коштовностями. У Римі вони входили до колегії *fabri argentarii et negotiantes* і, крім того, займалися розміном грошей, були траpezитами та давали в борг під відсотки (Corpus... 1886, pars 3, № 1101; Waltzing 1899, № 742; Oehler 1896, col. 706, 710). У Кодексі Феодосія вони названі майстрами (*artifices*) (Theodosiani libri... 1905, XIII.4.2), але вже в новелах і едиктах Юстиніана I їхня столична корпорація виступає, насамперед, як об'єднання багатьох кредиторів і торговців сріблом, тотожних аргіропратам (Corpus... 1904, нов. 136). Латинські папіруси другої половини VI ст. дозволяють зафіксувати їх у візантійських містах Італії, хоча визначити чітко характер діяльності тамтешніх аргентаріїв за наявними в документах уривчастими згадками неможливо (Tjäder 1955, S. 5; пор.: Susini 1959—1960). Свого часу Г. Гуммерус доводив, що аргентарії були, насамперед, міняйлами та лихварями, а не ремісниками (Gummerus 1914, S. 148—151). Проте А.П. Рудаков переклав назву професії діда Симеона Стовпника Нового (Дивногорця), скориставшись, як йому здавалося, найвлучнішим терміном — ювелір (Рудаков 1917, с. 66; пор.: Vita Sti Symeoni... 1976, col. 2989). Ш. Діль знайшов приклади того, як аргентарії VI—VII ст. займалися виготовленням на продаж дорогих ювелірних виробів, прикрас, предметів культу, наприклад, золотих хрестів і, отже, працювали не тільки зі сріблом (Diehl 1930). Однак, схоже, що до епохи Юстиніана реміснича діяльність аргентаріїв все більше поступалася місцем винятково торговельній, і вони ставали своєрідними банкірами, які займалися, головним чином, лихварством та іншими фінансовими операціями й продажем речей з торгів (Фихман 1965, с. 27—28, прим. 97; пор.: Бартошек 1989, с. 50—51).

Як можна зрозуміти із вказівок на необхідність обслуговувати потреби інтенсивного грошового обігу, О.Р. Бородин вбачав у італійських аргентарях, насамперед, фінансистів, кредиторів (Бородин 1991, с. 43). Римський аргентарій,

найнятий папою Григорієм Великим (590—604), служив як банкір і міняйло, як впливає з листа папи равенському екзархові з проханням не закривати крамницю-«стацію» аргентарія через борги (Gregorii Magni 1891, XI. 16). Це послання довгий час вважалося однією з останніх звісток про аргентаріїв у візантійській Італії, однак вони лишалися тут і в наступні століття, про що є свідоцтво в Баварському кодексі, в уривку з документа VIII або IX ст., де фігурує заможний аргентарій Родемарій із Ріміні (Lewis 1951, p. 44; пор: Бородин 1991, с. 120). Ясно лише, що ця професія стала у візантійській Італії рідкісною, тим паче, що до початку VIII ст. екзархат вийшов із «солід-зони». У всякому разі до IX ст. представники цієї професії остаточно втратили зв'язок з ремеслом ювеліра. Очевидно, їхні функції майстра зберегли хрісохої, а торгівельно-лихварські перейшли до аргіропратів. Василики перекладали термін *argyroprates* як *argentarius* (Basilicorum... 1833, VII.18.4; пор.: Corpus... 1908, II.13.4), однак це не означає, що за цим терміном приховувалися ювеліри, золотих і срібних справ майстри, як це було в ранній Візантії. В трактаті «Про церемонії» аргентарій прирівнювався до аргіра (*argyros*), але показово, що останній означав вже не ювеліра, а імператорського чиновника — скарбника (Constantini... 1829, p. 18).

Ще більш складно й плутано трактують поняття «аргіропрат». Добірка прикладів з історіографії питання, витримана в хронологічній послідовності, демонструє абсолютно протилежні уявлення, які мусувалися навколо комбінації з трьох основних складових сенсу терміна — ювелір, міняйло, лихвар.

Г. Шлюмберже, Е. Корнеманн і Е. Софоклес досить однозначно розуміли під аргіропратами лише міняйл і лихварів (Sophocles 1893, p. 245; Schlumberger 1884, p. 440; Kornemann 1901, col. 478). А. Фогт вбачав у них крамарів — торговців коштовностями, які водночас були власниками монетних майстерень, де монетники — *chrisochooi* — виготовляли золоті та срібні монети (Vogt 1908, p. 123—124). Втім, пізніше, в коментарях до книги «Про церемонії», він визначав аргіропратів більш розпливчасто й двозначно: як «срібних справ майстрів або продавців» золотих і срібних виробів (*argentiee ou orfevres*) (Vogt 1935, p. 53). Мабуть, першим, хто виразно став вважати аргіропратів тільки ювелірами був Г. Гьоріг, який відрізняв їх від міняйл (Goerig 1909, S. 579). Уважніше поставився до того інший знавець візантійських корпорацій, А. Штьокле. Він виходив

з припущення, що термін приховував два значення. По-перше, аргіропрат мав професію працівника по золоту й сріблу, ювеліра, та був рівнозначний сріблоковалю-аргірокопу, по-друге, він займався пробіруванням монет, які пускав у обіг (або затримував) (Stöckle 1911, S. 20—21, 137). Відповідні статті Книги Єпарха переконали А. Штьокле в тому, що аргіропрати були, насамперед, ювелірами, оскільки назва їхньої професії попеременно фігурувала в одному розділі з терміном *chrysochooi* (Stöckle 1911, S. 21). Однак у книжці Г. Платона, котра з'явилася майже одночасно з працями А. Штьокле та досі є одним з найфундаментальніших досліджень ранньовізантійської банківської справи, представники професії аргіропрата інтерпретувалися як лихварі, оцінювачі майна, поручителі, а не ремісники (Platon 1912, p. 21, 46 f.). Проте А.П. Рудаков, розглядаючи агіографічні джерела, встав по суті на позицію А. Штьокле, оскільки не відрізняв аргіропратів від *argyrokopoi* і *chrysochooi*, вважаючи їх усіх майстрами-ювелірами, а також «найгрошовитішими людьми, або банкірами імперії» (Рудаков 1917, с. 122, 150—152).

Не внесли ясності й подальші дослідження. На думку Е. Хантона, аргіропрати були лише міняйлами та лихварями (Hanton 1929, p. 65), тоді як Г. Острогорський спочатку перекладав цей термін як «золотоковаль» (*goldschmied*) (Ostrogorsky 1932, s. 300), пізніше — як ювелір (Острогорський 2011, с. 327), а В.М. Істрін вніс його в хроніці Георгія Ченця до слов'яно-грецького словника в значенні «продавець срібла» (Истрин 1930, с. 299). Чергове звернення до папірологічного матеріалу та Книги Єпарха змусило Г. Міквиця повернутися до трактування аргіропратів як міняйл і лихварів (Mickwitz 1936, S. 63—64; 1936a, S. 23—24), проте у вітчизняній візантиністиці продовжував панувати погляд, висловлений ще А.П. Рудаковим. Зокрема, Н.П. Лихачов розумів під аргіропратами срібних справ майстрів (Лихачов 1991, с. 113), а М.В. Левченко визначав їх як «срібників і водночас лихварів» з акцентом на першому, тобто на ювелірній справі (Левченко 1947, с. 168; Сборник документов... 1951, с. 201). До останніх років свого життя не змінив погляду на аргіропратів як ювелірів Ш. Діль (Диль 1947, с. 118).

Наступний етап у розумінні специфіки цієї професії був пов'язаний зі знаними фундаментальними роботами Е. Крукшанк Додд про ранньовізантійські срібні вироби. Автор вважала аргіропратів ювелірами, міняйлами та лихварями, яким передавали помічені про-

бірним клеймом речі для подальшої обробки (Cruikshank Dodd 1961, p. 31; 1968; 1973, p. 11—12, 48 f.).

Двоїстість відчувалася й у М.Я. Сюзюмова попри те, що він мав можливість ґрунтовно висловити її в розлогих коментарях до Книги Єпарха. З них випливало, що аргіропрати були «в основному» торгівцями, лихварями, міняйлами, скупниками коштовностей для потреб ювелірного ремесла та «позаштатними» ринковими інспекторами в секреті єпарха міста та тим відрізнялися від ремісників — «плавильників золота», але водночас він іноді називав їх тільки ювелірами, а вираз «ергастирій аргіропрата» перекладав як ювелірна майстерня (Византийская книга.... 1962, с. 129, 133, 139; пор.: П. 10, с. 51). Конкретнішим був Сп. Вріоніс, який, як і багато інших, однозначно називав аргіропратів тільки ювелірами (Vryonis 1963, p. 297). А. Джонс теж не заперечував цього, але на перше місце все ж ставив функції лихваря й міняйли (Jones 1964, p. 863—864). Зате І.Ф. Фіхман послідовно заперечував проти того, аби вважати аргіропратів ювелірами та вбачав у них тільки міняйл і лихварів (Фихман 1965, с. 27, прим. 98; 1976, с. 119, прим. 146). А.В. Банк, навпаки, вдавалася до цього терміну, коли йшлося про срібних справ майстрів (Банк 1967, с. 83), а Д. Клауде перекладав його як «золотоковаль», мабуть, услід за Г. Острогорським (Claude 1969, S. 178, anm. 145). В.Н. Залеська та Г.Л. Курбатов знову стали поєднувати всі три значення — лихвар, міняйло та ювелір (Залеськая 1969, с. 190; Курбатов 1971, с. 107—108, 146), у той час як Р. Богарт вважав, що агіографічна література дає можливість говорити про аргіропратів як про ремісників (Bogaert 1973, p. 259—264).

А.А. Чекалова однією з останніх провела ретельне дослідження питання, спираючись, головним чином, на аналіз новел Юстиніана, що дозволяють, на її думку, вбачати в аргіропратах ювелірів і оцінювачів, посередників і поручителів при укладанні угод, міняйл, які займалися лихварством, давали в борг, продавали дорогоцінні метали та прикраси з них (Чекалова 1973; 1986, с. 49—52). М. Бартошек не вказував у своєму словнику на ремісничі функції аргіропратів і згадував про них, як і про аргентаріїв, скоріше, як комісіонерів, яким власники доручали продаж речей з торгів на підставі усної угоди (*stipulatio argentarii*), згідно з якою продавець зобов'язувався повернути виручену суму за винятком понесених ним витрат (Бартошек 1989, с. 302). З усього спектра ду-

мок про аргіропратів Д. Ангелов зупинився на найтрадиційнішій, назвавши їх «майстрами-ювелірами» (Ангелов 1994, с. 153), тоді як Г.Є. Лебедева спробувала розв'язати наявні протиріччя оригінальним трактуванням, вперше припустивши, що матеріали джерел IV — першої половини V ст. дозволяють вбачати в аргіропратах, насамперед, ремісників, а саме майстрів-срібників, ювелірів, але в VI ст. вони вже були «значною мірою лихварями, посередниками в угодах і в заставних операціях, поручителями щодо рухомого й нерухомого майна» (Лебедева 1991, с. 12—13). Мабуть, через це В.С. Шандровська, яка звернулася до аналізу сфрагістичних пам'яток VII—IX ст., оцінила аргіропратів лише як тих, що «займаються продажем ювелірних виробів», але нижче зауважила, що «по суті своєї професії аргіропрати були також міняйлами й лихварями», повинні були виконувати певні громадські функції, тобто по суті справи були чиновниками (Шандровская 2003, с. 393). Трактування Г.Є. Лебедевої підтверджує недавнє капітальне дослідження візантійської економіки VI ст. С. Моррісон і Ж.-П. Содіні, які вважають, що багатство ювелірів (*chrysochooi*) могло трансформувати їх у міняйл (*trapezitai*) та надалі — в банкірів, яких вони називають *aurarii* та *argyropratai*, відповідно до ієрархії, запропонованої Ш. Рух (Morrisson, Sodini 2002, p. 205—206). Подібну схему описує Ж. Дагрон, який розширив діяльність аргіропратів з кредитно-лихварської на ювелірну, зазначивши водночас, що аргіропрати стояли на соціальних сходах на порядок вище простих міняйл, які оперували в основному мідними грішми (Dagron 2002, p. 434—435). Тобто, Ж. Дагрон вбачає в аргіропратах або простих ювелірів, або ремісників, які дуже розбагатіли завдяки дорогоцінним металам, що й зумовило їхні банкірські функції. У той час інші автори розглядають їх лише як представників «ювелірної діяльності» (Болгов, Смирницьких, Сбитнева 2009, с. 107). Таким чином, досі стрижень проблеми становить відповідь на запитання, чи поєднували колинебудь аргіропрати ремісничі функції з торговельними та лихварськими або ж у їхній спеціалізації, безумовно, домінував тільки один вид діяльності?

У покажчику пізньоантичних професійних корпорацій, складеному А. Штьокле, аргіропрати подані в розділі під назвою «ювеліри». Однак перевірка наведених посилань на джерела не переконує, що представники цієї професії були ідентичні *aurifices* (Помпеї, Рим),

fabri argentarii (Кесарея в Мавританії), *argentarii* (Рим, II—III ст.), *kryzopolai* (Делос), *chrysochooi kai argyrokopoi* (Корік, V—VI ст.) (Stöckle 1911, S. 153). Смысловим синонімом аргіропрата, вірогідніше, був *argyropoles*, згадуваний в «Церковній історії» Єрмія Созомена як власник ергастирія-аргірополіона (*argyropoleion*), але сказати щось певне про його функції, крім того, що вони були переважно торгівельними, неможливо (Hermiae... 1864, col. 1524 C). Внести ясність в це питання дозволяє відомий грецький папірус 541 р., з якого слідує, що константинопольські аргіропрати мали контори в Александрії, займалися торгівлею золотим і срібним посудом, прикрасами, провадили грошові операції, кредитні розрахунки та стягували з боржників додаткові відсотки за пересилання грошей у контору, давали позику (Maspero 1913, р. 3—4, № 67126). Законодавство Юстиніана, цілком присвятивши константинопольським аргіропратам одну новелу 535 р. і два дещо пізніших едикти, однозначно підкреслювало їхню роль у торгівлі коштовностями та лихварстві й жодним словом не згадувало про виготовлення ними ювелірних виробів (Corpus... 1904, nov. 136). Як можна зрозуміти, столичні торговці давали в борг прикраси та срібло (*kosmou pollakis e argyron*) (Corpus... 1904, nov. 136. 3), позичали під високі відсотки та під заставу золота, срібла й коштовностей значні суми грошей (Corpus... 1904, nov. 136. 3; Ed. Just. VII, praef., IX. 4), які іноді були потрібні для купівлі державної посади, землі, будинку та рухомого майна (Corpus... 1904, nov. 136. 3; Ed. Just. VII. 7; Miracula... 1909, р. 61—62). За своїх клієнтів аргіропрати могли вносити заставу (Corpus... 1904, Ed. Just. IX, praef), давати клятви (Corpus... 1904, Ed. Just. VII. 5), бути мандаторами — поручителями боржника, гарантуючи повернення будь-якого майна, цінностей, виплату грошей, навіть застарілого боргу (Corpus... 1895, 4.18.2; 1904, Ed. Just. IX, praef) і за законом самі не потребували поручительства іншої особи. Угоди, в яких аргіропрати надавали допомогу як посередники й поручителі, могли бути найрізноманітнішими та стосуватися і предметів, які можна вимірювати й зважувати, і всякого іншого майна, рухомого чи нерухомого, включаючи будинки, землю та людей (Corpus... 1895, 4.18.2). Вони ж провадили оцінку майна (Чекалова 1973, с. 16—17). Проте той факт, що в аргіропратів бували прикраси зі срібла, які вони давали в борг або продавали, не дає підстав вбачати в них майстрів-ювелірів, виробників речей із золота й срібла

(пор.: Corpus... 1904, nov. 136. 3; Чекалова 1973, с. 15—16).

Законодавчі пам'ятки вказують на особливі суспільні функції аргіропратів. Очевидно, в V—VI ст. гроші пускали в обіг тільки після того, як їх апробували аргіропрати (Corpus... 1908, II. 13.10.1). Про виняткове становище останніх свідчать також ті обставини, що тільки аргіропрати мали право купувати за гроші почесні титули, приміром, *vir honestus, clarissimus* і перебувати на державній службі за винятком військової (Corpus... 1895, 12.54.1; Barnish 1985, fasc. 1, р. 7). На офіційний характер діяльності деяких аргіропратів указує наявність у них у VII—VIII ст. печаток з позначенням професії та імені у вигляді хрестоподібної або інвокативної монограми, які відтискали на свинцевих молівдулах, що скріплювали документи (Литаврин 1974, с. 29; Шандровская 2003, с. 394). Це були не обов'язково світські особи, а й люди Церкви, клірики (Schlumberger 1884, р. 440). Як відомо, грамотних представників духовенства державна влада охоче залучала до виконання найрізноманітніших обов'язків.

Новели Юстиніана не дають сумніватися в тому, що аргіропрати займалися розміном срібла, тобто виконували функції нуммуларіїв або траpezитів (*proestoton trapezes argyrou*) (Corpus... 1904, nov. 136. 3; пор.: Corpus... 1904, nov. 4. 3; The Oxyrhynchus Papyri 1898, р. 1, № 127 R; Stöckle 1911, S. 21; Византийская книга... 1962, с. 127). Цікаво, що якийсь чоловік, який знайшов у спійманій рибині дорожочінний камінь, поніс продавати його тому, хто, як повідомляє Іоанн Мосх, був траpezитом і водночас аргіропратом і, ймовірно, професійно займався і скупкою-продажем коштовностей, і оцінкою та розміном грошей (Beati Ioannis... 1976, col. 3061 A). С.В. Полякова, видаючи частину перекладу «Луга Духовного», передала термін аргіропрат як «срібних справ майстер» (Іоанн Мосх 1972, с. 51—52), для чого немає жодних підстав: аргіропрат з житійного оповідання не обробляв камінь, не робив з нього прикрас, а лише довго й наполегливо торгувався щодо його ціни.

Скупка коштовностей і їх застава накопичували чимало цінних речей. Іоанн Малала повідомляв, що за наказом Юстиніана I аргіропрати під час публічних свят повинні були виставляти на загальний огляд свої скарби та дорогі речі, щоб надати місту й урочистостям ще більшої краси та пишності (Ioannis Malalae... 1831, р. 492). Феофілакт Сімокатта, описуючи історію зі срібною чашею якогось Павлина «з числа відомих людей у місті», зазначав, що влас-

ник дорогоцінної посудини передав її «людям, які торгували сріблом», а ті торговці, заплативши Павлину за чашу, виставили її перед дверима свого приміщення на продаж (Феофілакт 1996, с. 25. I. 11. 3). Історик не назвав професію цих перекупників, але зв'язок їх зі спеціальністю аргіропратів, безумовно, помітний.

Леонтій Неапольский кілька разів згадував аргіропратів в Житті Іоанна Милостивого, але жодного разу — про їхні ремісничі заняття. Нюанси джерела, вірогідніше, вказують на те, що представники цієї професії спеціалізувалися на торгівлі коштовностями, їх скуповуванні, здійснювали з цією метою далекі поїздки та, ймовірно, були лихварями й міняйлами. Останній факт пояснює, чому вони були такі численні в Александрії VI—VII ст., незалежно від того, чи була у них особлива корпорація чи ні (Leontius... 1893, S. 45. 14, sec. 22; пор.: Фихман 1965, с. 129). Агіограф розрізняв термінологічно аргірокопів-сріблоковалів від аргіропратів, коли описував, як аргіропрати, що приїхали до Єрусалима з Північної Африки, були запрошені на трапезу в будинок місцевого аргірокопа, з яким їх пов'язували, мабуть, ділові стосунки та в якого вони могли закупувати ювелірні вироби (Leontius... 1893, S. 43—44). В цьому разі мова дійсно йшла про співпрацю людей близької, та все ж не ідентичної професії (пор.: Чекалова 1986, с. 49). Окрім того, слід врахувати, що й перекупники, й постачальники виробів і злитків з дорогоцінних металів аргіропрати своєю чергою мали цікавити «сріблоковалів».

Такі само хиткі й інші аргументи на користь ремісничих функцій представників цієї спеціальності. Висновок Е. Крукшанк Додд про те, що столичний патрикій Мегал міг передавати аргіропрату Сергію, що жив у Сирії, клеймовані в Константинополі срібні речі для їхньої подальшої обробки, як зазначила В.М. Залеська, «є цікавою, але жодним чином серйозно не аргументованою гіпотезою» (Cruikshank Dodd 1973, р. 47—48; пор.: Залесская 1977, с. 223). Преп. Афанасія явно не була ювеліром, вона вела господарство, виховувала дітей і в аргіропратській сімейній діяльності могла виступати тільки як торговка коштовностями (пор.: Болгов, Смирницких, Сбитнева 2009, с. 107).

Зате джерела, що відносяться до часів кінця IV — початку V ст. (Життя Епіфанія Кіпрського) та до подій VI ст. (Малала, Великодня хроніка, Іоанн Мосх, «Ексерпті» Константина Багрянородного, Феофан), раз у раз прямо або побічно згадують про аргіропратів як міняйл,

лихварів, власників крамниць-аргіропратіонів (*argyroprateion, argyroprotation*), у яких було чимало боржників, чиї боргові розписки час від часу як благодіяння викупували візантійські імператори або їхні царственні дружини (Ioannis Malalae... 1831, р. 395. 9, 493. 1; Chronicon... 1832, р. 623; Vita Sti Epiphani... 1858, col. 81 A; Theophanis... 1839, р. 150. 14 f., 231, 237 f., 242, 283. 14, 367. 12, 374. 10; Excerpta historica... 1905, р. 173 f.; Beati Ioannis... 1976, col. 3065 B). Траплялося й протилежне, коли уряду доводилося самому позичати гроші. Зокрема, в 758 р. народні хвилювання змусили імператорський двір вдатися до виплати грошей, які позичили в столичних аргіропратів і золотих справ майстрів (Письма... 1987, с. 63). Укладачі Приватної Поширеної Еклоги (кінець VIII — перша половина IX ст.) дивилися на аргіропратів як на узаконених лихварів і визначали розмір дозволеного їм прибутку — два кератія із соліда, себто 8,3 % (Zepos 1962, XI). Так само як продавців срібла та речей з нього й інших дорогих ювелірних виробів розуміли аргіропратів Георгій Ченець і Лев VI Мудрий (Истрин 1920, с. 408. 28; Les Nouvelles... 1944, nov. 81). Згідно Василиків, вони, як і раніше, мали функції та права трапезитів, а також давали гроші в борг (Basilicorum 1840, XXII. 1, S. 80; 1840, XXIII. 4.1; пор.: Corpus... 1895, 4.21.22). Вимагалось, щоб вони обов'язково фіксували здійснені операції в особливих прибутково-видаткових книгах (*ta kodika*), а також регулярно записували рахунки про надані позики (*tous logismous ta brebia ton argyroprotation*) (Basilicorum 1840, XXII. 1. 80, schol. 5; пор.: Corpus... 1895, 4.21.22). Ці рахунки представляли в суд при позовах.

Аргіропрати, як і раніше, утворювали особливий офіцій (*ministerium publicum — ton argyroprotation ophphikion demosian*), що виконував громадські функції (Basilicorum 1833, VII. 18. 10; пор.: Corpus... 1908, II.13.10.), проте було б перебільшенням вбачати в них офіційних державних чиновників, як іноді вважають (пор.: Византийская книга... 1962, с. 129).

Уже від першої ж статті про аргіропратів в Книзі Єпарха недвозначно говориться, що вони займалися купівлею виключно золота, срібла, перлів, дорогоцінних каменів і мали на це монопольне право, але за ними визнавалася можливість провадити торгівлю (*emporeuesthai*), очевидно, тими само товарами (Византийская книга... 1962, II.1). Отже, це були перекупники-посередники, які купували у видобувачів, власників золота й срібла, ремісників-ювелірів і будь-яких інших продавців коштовностей їх-

ній товар і перепродували його (Сорочан 1994, с. 72—73). Вони ж провадили оцінку (*apotimesis*) тих предметів з дорогоцінних каменів і металів, які їм приносили продавці, отримуючи за це комісійні від вартості проданого за їхнім посередництвом (Византийская книга... 1962, II.2). Нічим іншим не можна пояснити збиток, який оцінювач міг нанести продавцеві речі, не тільки заниживши, а й завищивши на неї ціну (Византийская книга... 1962, II. 2, с. 130). Комісійні, які в такому випадку отримував аргіропрат-посередник, були тим більші, що більшою була вартість речі, що перепродавалася.

Аргіропратам слід було мати розмінну срібну монету, яку вони в ринкові дні розкладали на прилавках по солідах, розмінаних на міліарисії, тобто по 12 срібних монет у стопці (Византийская книга... 1962, II. 3). Книга Єпарха уточнює, що це робилося для того, щоб можна було купити принесену аргіропрату на продаж річ; мовчанка щодо правил розмінних операцій дозволяє припускати, що ними займалися принагідно, коли справа стосувалася забезпечення купівлі-продажу коштовностей.

Особливо наголошувалося на важливості допомоги аргіропратів, яку вони надавали єпархові в меркантилістському по суті контролі за скупкою коштовностей і перепродажем їх «чужинцями» (*ethnesi*) (Византийская книга... 1962, II. 4; пор.: Сорочан 1995, с. 122—123).

Таким чином, про обмеження діяльності аргіропратів до часу складання Книги Єпарха говорити не доводиться (пор.: Византийская книга... 1962, с. 133). Їхні функції дійсно відрізнялися від золотих справ майстрів, але цей поділ відбувся задовго до правління Лева VI (866—912) (пор.: там само, с. 136). Торгівля коштовностями існувала паралельно з їх виготовленням уже в ранній Візантії, та наступні століття не внесли в це принципово важливих нововведень. Майстри-ювеліри (аргірокопи, аргіри та хрісохої) працювали з золотом і сріблом; аргентарії теж зберігали зв'язок з ремісничим виробництвом до VI—VII ст., а аргіропрати завжди займалися скупкою та перепродажем дорогоцінних каменів, перлів, виробів, брухту, злитків, поєднуючи це з функціями лихварів, міняйл, оцінювачів, посередників і поручителів в угодах, а також «громадських контролерів» ювелірного ринку. Вони лишалися в особливому становищі серед торговельно-ремісничого населення і в X—XI ст., зберігаючи близькість до офіційної чиновної структури імперії. Недарма в Книзі Єпарха їхня корпорація називалася слідом за табулларіями попереду всіх інших

систім, а «Книга церемоній», описуючи порядок проведення імператорських торжеств, указувала, що столичні аргіропрати розміщувалися в таких випадках поруч зі службовцями секрету єпарха та архонтами «царських закладів» (Constantini... 1829, р. 490). Іоанн Орфанотроф і його брат, сини міняйли, до того, як почати чиновницьку кар'єру у фінансовому відомстві столиці, теж займалися, як аргіропрати, ремеслом міняйл, але не вважалися ремісниками (*banausos*) (Georgius... 1839, р. 504; Розен 1883, с. 329). Джерела не лишають сумнівів, що головною завжди була фінансово-лихварська й торговельна діяльність аргіропратів, стосовно ж їхнього заняття ювелірною справою не існує жодного достовірного, буквального свідчення. Ця обставина змушує серйозно засумніватися в ремісничому характері цієї професії. Не визнати цього, означає виявити в усіх візантійців, що згадували про аргіропратів, незрозуміле прагнення завуалювати, приховати сторону цієї спеціальності як майстра, що, зрозуміло, абсурдно. Таким чином, можна стверджувати, що професія аргіропратів зводилася винятково до торговельних і фінансових операцій та ніколи не мала безпосереднього зв'язку з виробництвом коштовностей.

У ювелірній справі можна помітити спеціалізацію за типом сировини, однак не надто глибоку й тривалу. Тут можемо назвати тільки ювеліра по сріблу — аргірокопа (*argyrokopos*) або аргіра-«срібника» (*argyrion, argyros, argyroys*) і його єгипетський варіант — аргіропласта (*argyroplastes*), ці професіонали дійсно здебільшого працювали зі сріблом, а також торговця перлами (але тільки до VII ст.), в той час як відомі від VI ст. хрісохої (*chrysochoos*), «золоторобітники» — хрісолатрії (*chrysolatres*), «золотороби» — хрісотевкти (*chrysoteuktos*) і навіть царські майстри (*chrysochooi tou basilikou skeyous*), які, здавалося б, виходячи з етимології терміну, мали займатися тільки виробами із золота, насправді були ювелірами широкого профілю. Лише єгипетські хрісурги (*chrysourgos, chrysochoikos*), відомі до V ст., спеціалізувалися на золоті.

Стосовно спеціалізації за видами робіт, то тут можна виділити суто ремісничі професії ювелірів аргірокопів, аргірів, хрісургів і хрісохоїв; суто торговельну професію аргіропрата, що поєднала ще й функції кредитора, лихваря та міняйли, і спочатку змішану форму ювеліра-торговця-кредитора-аргентарія (*argentarius, argentarios*), який провадив торговельну «самореалізацію» в ювелірній справі. Спеціалізація аргентаріїв зазнавала змін протягом століть: у

IV ст. вони ще ремісники, в VI ст. додаються торгівельна та лихварська функції, а на IX ст. аргентарії еволюціонували в банкірів.

Таким чином, спеціалізація в ювелірній справі у Візантії завжди була, хоча з часом неминуче еволюціонувала. Та різких змін в ній не спостерігаємо. Винятком були тільки професія майстра з обробки дорогоцінного камін-

ня, різьбяра гем (*lithourgos, kabator*), що зникла на IV—V ст., і торгівця перлами, про яку нічого невідомо після VII ст. Поєднання професії ювеліра з лихварською та банківською справами цілком природньо та пояснюється специфікою самої роботи з дорогоцінними металами й камінням, тобто накопиченням багатств.

Ангелов Д. Візантія. Політична історія. — Стара Загора, 1994.

Банк А.В. К вопросу о роли Сирии в формировании византийского искусства // Эллинистический Ближний Восток, Византия и Иран. История и филология. Сб. в честь 70-летия Н.В. Пигулевской. — М., 1967. — С. 77—83.

Баранов И.А. Византия и Восток в системе организации ремесла и торговли средневековой Сугдеи // Проблемы истории Крыма. Тезисы докладов науч. конф. — Симферополь, 1991. — Вып. 1. — С. 11—13.

Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения. — М., 1989.

Болгов Н.Н., Смирницких Т.В., Сбитнева Ю.Н. Частная жизнь женщины в ранней Византии. — Белгород, 2009.

Бородин О.Р. Византийская Италия в VI—VIII веках (Равеннский экзархат и Пентаполь). — Барнаул, 1991.

Византийская книга Эпарха. Вступ. ст., пер., коммент. М.Я. Сюзюмова. — М., 1962.

Диль Ш. Основные проблемы византийской истории. — М., 1947.

Житие Модеста, архиепископа Иерусалимского. — СПб., 1892 (Серия «Памятники древней письменности»).

Залеская В.Н. Рец.: Cruikshank Dodd E. Byzantine Silver Treasures: Monographien der Abegg-Stiftung. — Bern, 1973 // ВВ. — 1977. — 38. — С. 223—226.

Залеская В.Н. Письменные источники о художественной обработке металла в византийской Сирии // ПС. — 1969. — 19 (82). — С. 185—194.

Иоанн Мосх. Луг духовный // Византийские легенды. — М., 1972. — С. 49—52.

Истрин В.М. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исследование и словарь. — Пг., 1920. — Т. 1.

Истрин В.М. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Греческо-славянский и славянско-греческий словари. — Л., 1930. — Т. 3.

Курбатов Г.Л. Основные проблемы внутреннего развития византийского города в IV—VII вв. — Л., 1971.

Лебедева Г.Е. Некоторые проблемы эволюции городского плебса в ранневизантийском законодательстве IV—VI вв. // Из истории Византии и византиноведения. — Л., 1991. — С. 5—20.

Левченко М.В. Венеты и прасины в Византии в V—VII вв. // ВВ. — 1947. — 1. — С. 164—183.

Литаврин Г.Г. Как жили византийцы. — М., 1974.

Лихачев Н.П. Моливдовулы греческого Востока. — М., 1991.

Львова З.А. Вещи из Перещепино, выполненные в византийской мастерской для кочевников // Византия и византийские традиции. — СПб., 1996. — С. 19—33.

Острогорский Г. История Византийского государства. — М., 2011.

Письма и учет делового Константинополя. — М., 1987.

Розен В.Р. Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского // Записки АН. — СПб., 1883. — Т. 44. — Приложение 1.

Рудаков А.П. Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. — М., 1917.

Сборник документов по социально-экономической истории Византии / Отв. ред. Е.А. Косминский. — М., 1951.

Сорочан С.Б. К вопросу о посреднической торговле в Византии VII—IX вв. // Вестник Харьковского университета. — 1994. — № 385. — История. — Вып. 28. — С. 67—76.

Сорочан С.Б. Случайность или система? Раннесредневековый византийский «меркантилизм» // Древности 1995. — Харьков, 1995. — С. 122—132.

Сорочан С.Б. Византийский Херсон (вторая половина VI — первая половина X вв.). Очерки истории и культуры. — Харьков, 2005. — Ч. 1, 2.

Тревер К.В. К вопросу о ремесленных корпорациях в Сасанидском Иране // Эллинистический Ближний Восток, Византия и Иран. История и филология. Сб. в честь 70-летия Н.В. Пигулевской. — М., 1967. — С. 157—160.

Феофилакт Симокатта. История. — М., 1996.

Фихман И.Ф. Египет на рубеже двух эпох: Ремесленники и ремесленный труд в IV — середине VII вв. — М., 1965.

- Фихман И.Ф. Оксиринх — город папирусов. — М., 1976.
- Чекалова А.А. Константинопольские аргиропраты в эпоху Юстиниана // ВВ. — 1973. — 34. — С. 15—21.
- Чекалова А.А. Константинополь в VI веке: Восстание Ника. — М., 1986.
- Шандровская В.С. Печати византийских торговцев VIII—IX вв. // МАИЭТ. — 2003. — 10. — С. 393—398.
- Barnish S.J.B. The Wealth of Julianus Argentarius: late Antique Banking and the Mediterranean Economy // Byzantion. — 1985. — Т. 55. — Fasc. 1. — P. 5—38.
- Basilicorum libri LX (ed. C.G.E. Heimbach, G.E. Heimbach). — Lipsiae, 1833. — Т. 1 (Lib. I—XII); 1840. — Т. 2 (Lib. XIII—XXIII).
- Beati Ioannis Eucratae liber qui inscribitur Pratum quod floridaam proferat vitarum narrationem coelestis roseti // PG. — Turnholti, 1976. — 87. — Col. 2845—3116.
- Bogaert R. Changeurs et banquiers chez les Peres de l'Eglise // Ancient Society. — 1973. — Vol. 4. — P. 239—270.
- Byzantium. Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections (ed. D. Buckton). — London, 1994.
- Chronicon Paschale ad exemptur vaticanum rec. L. Dindorfius. — Bonnae, 1832. — Vol. 1, 2.
- Claude D. Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert. — München, 1969 (Byzantinische Arhiv. — Hf. 13).
- Constantini Porphyrogeniti imperatoris De ceremoniis aulae byzantinae libri duo graece et latine, e rec. Io. Iac. Reiskii. — Bonnae, 1829. — Vol. 1; 1830. — Vol. 2.
- Corpus inscriptionum graecarum (ed. J. Fransius). — Berolini, 1853. — Vol. 3. — P. 17—38.
- Corpus inscriptionum latinarum (ed. E. Bormann, G. Henzen, C. Huelsen). — Berolini, 1886. — Vol. 6. — P. 1747—2458.
- Corpus juris civilis. — Berolini, 1895. — Vol. 2: Codex Iustinianus.
- Corpus juris civilis. — Berolini, 1904. — Vol. 3: Novellae (Opus Schoellii morte interseptum absoluit G. Kroll).
- Corpus juris civilis. — Berolini, 1908. — Vol. 1: Digesta.
- Cruikshank Dodd E. Byzantine Silver Stamps. Dumbarton Oaks Research. — Washington, 1961.
- Cruikshank Dodd E. Byzantine Silver Stamps. Supplement II // DOP. — 1968. — 22. — P. 143—149.
- Cruikshank Dodd E. Byzantine Silver Treasures: Monographien der Abegg-Stiftung. — Bern, 1973.
- Dagron G. The Urban Economy, Seventh—Twelfth Centuries // The economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century (ed. Angeliki E. Laiou et al.). (Dumbarton Oaks Studies. — Vol. II). — Washington, 2002. — P. 385—453.
- Diehl Ch. Argenteries syriennes // Syria. — 1930. — 11. — P. 210—215.
- Dölger F. Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, besonders des 10. und 11. Jahrhunderts. — Hildesheim, 1960.
- Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti confecta. — Berolini, 1905. — Vol. 3: Excerpta de insidiis (ed. C. de Boor).
- Georgii monachi chronicon / Ed. C. de Boor. — Т. 1, 2. — Lipsiae, 1904.
- Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab I. Bekkero suppletus et emandatus. — Bonnae, 1838. — Т. 1; 1839. — Т. 2.
- Goerig H. Das Zunftwesen Konstantinopels im 10. Jahrhundert. Eine Vortrag über «Le livre du prefet» // Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik. — Jena, 1909. — Bd. 38. — Hf. 5 (November). — S. 577—596.
- Gregorii Magni registrum epistolarum (ed. P. Ewald-Hartmann). — Berolini, 1891. — Т. 1.
- Gregorii Neocaesarensis, cognomento Thaumaturgi, Opera quae reperiri potuerunt omnia. Accedunt... S. Pamphillii Ecclesiae Caesariensis praesbyter et martyris // PG. — 1857. — Т. 10.
- Gummerus H. Die römische Industrie. Wirtschaftsgeschichtliche Untersuchungen // Klio. — 1914. — Bd. 14. — № 2. — S. 129—189.
- Hanton E. Lexique explicatif du Recueil des Inscriptions grecques chretiennes d'Asia Mineure // Byzantion. — (1927—1928) 1929. — Т. 4. — P. 53—136.
- Hermiae Sozomenos Historia ecclesiastica // PG. — 1864. — Т. 67. — Col. 843—1630.
- Ioannis Malalae Chronographia ex rec. L. Dindorfii. — Bonnae, 1831.
- Jones A.H.M. The Latre Roman Empire. 284—602. A Social. Economic and Administrative Survey. — Oxford, 1964. — Vol. 1—3.
- Kiss A. A Byzantine Jewel From the 6th—7th Century in China // Acta Orientalia. — 1984. — Vol. 38. — P. 33—40.
- Kornemann E. Collegium // Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Herausgegeben von G. Wissowa. — 1901. — Bd. 4. — Col. 380—480.
- Leontius von Neapolis Leben des heiligen Johannes des Barmherzigen, Erzbischofs von Alexandrien (Hrsg. v. H. Gelzer) // Sammlung ausgewählter Kirchen- und dogmengeschichtlichen Quellenschriften von G. Krüger. — Freiburg im Br.; Leipzig, 1893. — Heft 5. — S. 1—117.
- Les Nouvelles de Leon VI le Sage. Texte et traduction publiées par P. Noailles et A. Dain. — Paris, 1944.
- Lewis A.R. Naval Power and Trade in the Mediterranean, AD 500—1100. — Princeton; N. J., 1951.

- Maspero J.* Papyrus grecs d'epoque byzantine. — Le Caire, 1913. — Т. 2 (№ 67125—67278); 1916. — Т. 3 (№ 67279—67359).
- Mickwitz G.* Organisationsformen zweier byzantinischer Gewebe in 10. Jahrhundert // *BZ.* — 1936. — Bd. 36. — S. 63—76.
- Mickwitz G.* Un probleme d'influence: Byzance et l'economie de l'Occident medieval // *Annales d'histoire, economique et sociale.* — 1936a. — Т. 8. — S. 21—28.
- Miracula S. Artemii* (Diegesis ton thaumatou tou agiou... Artemiou) // *Varia graeca Sacra.* Сборник греческих неизданных богословских текстов IV—XV веков с пред. и указат. изд. А. Пападопуло-Керамевс // *Записки имп. СПб. унта. Истор.-филол. ф-т.* — 1909. — Ч. 95. — P. 1—75.
- Morrisson C., Sodini J.-P.* The Sixth-Century Economy // *The economic history of Byzantium: from the seventh through the fifteenth century* (ed. Angeliki E. Laiou et al.). — Washington, 2002. — Vol. I. — P. 165—213.
- Mundell Mango V.* Silver From Early Byzantium. The Kaper Koraon and Related Treasures. — Baltimore (Maryland), 1986.
- Oehler H.* Argentarii // *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.* Herausgegeben von G. Wissowa. — Stuttgart, 1896. — Bd. 2. — Col. 706—711.
- Ostrogorsky G.* Löhne und Preise in Byzanz // *BZ.* — 1932. — Bd. 32. — H. 1—2. — S. 293—333.
- Platon G.* Les banquiers dans la legislation de Justinien. — Paris, 1912. — P. 1.
- Schlumberger G.* Sigillographie de l'Empire byzantin. — Paris, 1884.
- Sophocles E.A.* Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From BC 146 to AD 1100). — New York, 1893. — Vol. 1, 2.
- Stöckle A.* Spätromische und byzantinische Zünfte. — Leipzig, 1911 (Klio. Beiträge zur alten Geschichte. — Beihefte 9).
- Susini G.* Gli argentari di Ravenna // *Atti e memorie della deputazione di storia patria per le provincia di Romagna.* — Bologna, 1959—1960. — N. S. — Vol. 2. — P. 153—158.
- The Oxyrhynchus Papyri.* — London, 1898. — P. 1; 1920. — P. 14; 1957. — P. 24.
- Theodosiani libri XVI constitutionibus sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes* (ed. Th. Mommsen, P.M. Meyer). — Berolini, 1905. — Vol. 1. — P. 1, 2; 1954. — Vol. 2.
- Theophanes continuatus* // *Theophanes continuatus. Ioannes Cameniata. Symeon magister. Georgius monachos / Rec. Im. Bekkeri.* — Bonnae, 1838. — P. 3—481.
- Theophanis Chronographia ex rec I. Classeni.* — Bonnae, 1839. — Vol. 1.
- Tjäder J.-O.* Die nichtliterarischen Latenischen Papyri Italiens aus der Zeit 445—700. — Lund, 1955. — Bd. 1.
- Vita Sti Epiphani Constantiae in Cypro episcopi* // *PG.* — 1858. — Т. 41. — Col. 23—112.
- Vita Sti Symeoni Stylitae Junioris* // *PG.* — Turnholti, 1976. — Т. 86. — Col. 2987—3216.
- Vogt A.* Basile I-er, empereur de Byzance, et la civilisation byzantine a la fin du IXe siècle. — Paris, 1908.
- Vogt A.* Constantin VII Porphyrogenete. Le Livre des Ceremonies. Commentaire. — Paris, 1935. — Т. 1; 1940. — Т. 2.
- Vryonis Sp.* Byzantine ДΗΜΟΚΡΑΤΙΑ and the Guilds in the Eleventh Century // *DOP.* — 1963. — 17. — P. 287—314.
- Waltzing J.P.* Etude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les jrigines jusqua la chute de l'empire d'Occident. Memoires couronneos publiees par l'Academie Royale de Belgique. — Bruxelles, 1899. — Vol. 3: Recueil des inscriptions grecques et latines relatives aux corporations des Romains.
- Zepos I.D.* Jus graecoromanum. — Aalen, 1962. — Vol. 6: Ecloga privata aucta ex ed. C. E. Zachariä von Lingenthal.

Надійшла 30.10.2012

Е.С. Сорочан

О ЮВЕЛИРАХ И ИХ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ В ВИЗАНТИИ IV—IX вв.

Ювелирное дело всегда занимало почетное место в византийской экономике. Прежде всего это объясняется спецификой работы мастеров с благородными металлами и драгоценными камнями, что всегда было связано с формированием государственной сокровищницы, тем более, что именно ювелиры изготавливали и пробиравали византийские монеты.

Именно ювелирные произведения из золота, серебра, жемчуга, драгоценных и полудрагоценных камней наравне с золотыми, серебряными слитками и деньгами составляли главное богатство Византийской империи. Несмотря на существовавшие государственные запреты на вывоз изделий из драгоценных металлов, они все равно присутствовали в трансконтинентальной транзитной торговле, достигали в VII в. даже Дальнего Востока, оказывались в Китае, а с конца VIII в. вошли в состав западноевропейского импорта. Помимо того, престижные изделия византийских ювелиров уходили за пределы империи в качестве дипломатических даров. Таким образом, переоценить важность этой сферы византийской экономики невозможно.

Специализация в ювелирном деле наблюдается как по типу сырья (в меньшей степени), так и по торговоремесленному принципу. Преимущественно с серебром работали аргирокопы (*argyrokopos*) или аргире-«серебренники» (*argyron, argyros, argyros*) и их египетский вариант аргиропласты (*argyroplastes*), до VII в. существовала профессия торговца жемчугом. Специальность мастера по обработке драгоценных камней, резчика гемм

(*lithourgos, kabator*) исчезла к IV—V вв. После V в. также ничего неизвестно о специализировавшихся ювелирах по золоту — египетских хрисургах (*chrysourgos, chrysochoikos*). С VI в. все большую популярность и распространение получает профессия ювелира широкого профиля, работавшего как с золотом, так и с серебром — хрисохоя (*chrysochoos*), «золоторботника» — хрисолатрия (*chrysolatres*), «золотодела» — хрисотевкта (*chrysoteuktos*). Что касается торговой специализации, здесь можно выделить профессию аргиропрата, который занимался исключительно скупкой и продажей ювелирных изделий, но никогда не производил их, а также осуществлял кредитные, ростовщические и обменные операции. Наиболее смешанный характер имела специальность ювелира-аргентария (*argentarius, argentarios*), производившего торговую «самореализацию» в ювелирном деле. Однако его профессия эволюционировала, и к IX в. он был уже исключительно банкиром.

Ромейские ювелиры оставались в особом положении среди торгово-ремесленного населения, сохраняя близость к официальной чиновничьей структуре империи, что подтверждается расположением их корпорации в Книге Епарха вслед за табуллариями и впереди всех прочих систем, а при проведении императорских торжеств столичные аргиропраты размещались рядом со служащими секрета епарха и архонтами «царских заведений», как описывает «Книга церемоний».

K.S. Sorochan

ABOUT THE JEWELLERS AND THEIR SPECIALIZATION IN BYZANTIUM FROM THE 4th TO THE 9th c.

Jeweller's craft was always in a place of honour in Byzantine economy. First of all, it is explained by the specifics of the masters' work with noble metals and precious stones, which was always associated with the formation of the state treasury, moreover, in particular jewellers themselves made and assayed Byzantine coins.

The very jewellery made of gold, silver, pearls, precious stones and gems as equals with golden and silver bars and money constituted the principal wealth of Byzantine Empire. Despite the existing state bans on export of items of precious metals, they were present at transcontinental transitional market and reached even the Far East in the 7th c., got China, and comprised the Western European import at the end of the 8th c. Besides, Byzantine jewellers' exclusive products were taken abroad as diplomatic gifts. Therefore, it is not possible to overestimate the importance of this sphere of Byzantine economy.

Specialization in jeweller's craft is seen both by raw materials type (to a lesser degree), and by trading-craft principle. *Argyrokopoi* or *argyros*-«silvercraftsmen» (*argyrion, argyros, argyroys*) and their Egyptian variant *argyroplastes* worked mainly with silver. Pearls dealer trade existed till the 7th c. The profession of precious stones processing master, gems carver (*lithourgos, kabator*) disappeared by the 4th or 5th c. It is also nothing known about the jewellers specialized in gold, Egyptian *chrysourgoi* (*chrysochoikos*) after the 5th c. Since the 6th c., the more popular and spread became the profession of a broadly specialised jeweller working both with gold and silver, *chrysochoos*, «goldcraftsman»-*chrysolatres*, «goldproducer»-*chrysoteuktos*. Concerning the trade specialization, the *argyropratos* profession can be emphasized here, who was engaged exclusively in buying-selling jewellery, but never in making it, and also carried out credit, usurious and exchange operations. The trade of jeweller-*argentarius* (*argentarios*) conducting trade «self-realization» in jeweller's craft was of the most mixed nature. However, his profession evolved and by the 9th c. he already carried out exclusively banking functions.

Romeian jewellers occupied a special position among the trading and craft population, keeping affinity to the official empire structure. It is proved by an arrangement of their corporation in Book of the Eparch after taboullaries and ahead of all other systemas. During imperial celebrations the metropolitan *argyropratai* were located near the employees of the Eparch secret and archonts of «imperial institutions», as Book of Ceremonies describes.